

KIZ KULESİ'NİN UZUN TARİHİNDEN BİR KESİT: 18. YÜZYILDA "KULE-İ DUHTER"

Deniz MAZLUM

Alındı: 24.08.2006; **Son Metin:** 08.02.2007

Anahtar Sözcükler: İstanbul; Kız Kulesi;
Kule-i Duhter; 18. yüzyıl; restorasyon;
Osmanlı arşiv belgeleri.

Şener Özler'in değerli anısı için.

İstanbul silüetinin seçkin öğelerinden biri olan Kız Kulesi, turistik tesise dönüştürülmek üzere kapsamlı bir restorasyona konu olunca, yaygın tartışmaların da odağına yerleşti. Bu tartışmalar Kız Kulesi'ni, yalnız mimarlık yayınlarının değil, günlük gazetelerin de yer verdiği ilgi çekici bir konuya dönüştürdü. Bir yandan, öngörülen yeni işlevin yapının ruhuna uygun olmadığı, bu işleyle bütünleştirebilmek için verilen tavizlerin yapıyı soysuzlaştırarak değerini düşürdüğü, eklenen döşemelerin, kazanılan ek mekanların, yakıştırılan yeni çehrenin ve doğal kayalığın bozulmasının, simgesel değeri çok büyük bu İstanbul yapısına zarar verdiği dile getiriliyor, Kız Kulesi'ni değerli ve benzersiz kılmanın yalnız maddi varlığı değil, yapıyı aynı zamanda da bir "soyut miras"a dönüştüren, bağlantılı efsaneler olduğu söyleniyordu (1). Kuleyi 49 yıllığına kiralayan şirketin ve restorasyonu gerçekleştiren ekibin kimi yandaşlar da bulan görüşüyse, Kız Kulesi'ni yenileyerek ulaşılabılır kılmanın yapıyı yücelteceği yönündeydi (2).

1. Efsaneler konusunda bkz., Baykara (2004, 127-153) ve Haksan (2001, 1476-1481); Akay (1999); Ahunbay (2000); Akın (2000); Gümüş (2000) ve Özler (2000) yapılan restorasyona ve seçilen yeni işleve yönelik eleştirilerden birkaçıdır.

2. Alper (2000) ve Alper vd. (2001), gerçekleştirilen onarımı ayrıntılı bir biçimde ortaya koymaktadır. Restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanmasında Osmanlı arşiv belgelerinin dikkate alınmadığı görülmektedir. Gerçekleştirilen restorasyonun yapıyı 1943 onarımı öncesindeki durumuna getirmesi amaçlanmıştır. Kule tarihindeki önemli bu onarım için bkz. Meltem (1948); kulenin 1920'li yıllardaki durumu için bkz. **Resim 9**. (Bu kartpostalıdan yararlanmamı sağlayan Sayın Namık Kemal Nomak'a teşekkürlerimi sunarım).

Kız Kulesi'ni gündeme taşıyan, hakkındaki yayınları çoğaltan ve çeşitlendiren bu gelişme, "360 derece İstanbul" manzarası vaat eden turistik tesisin 7 Ekim 2000'de hizmete açılmasıyla sonuçlandı ancak tartışmalar sona ermedi.

Aslında, Kız Kulesi'nin bir turizm tesisine dönüştürülmesi fikri yeni değildi. Daha 19. yüzyıl sonunda, 1 Nisan 1880 tarihli bir gazete haberi, kulenin konaklama ve yeme-içme bölümleri içeren bir yapıya dönüştürülmesinin düşünüldüğünü duyuruyordu. *La Turquie*'nin, "Nouvelles du Jour" (Günün Haberleri) bölümünde, *Vakit* gazetesinden naklen verilen haberde, bir İngiliz'in, Kız Kulesi'ni 12 yıllığına kiralamak istediği ve niyetinin "bu Bizans anıtını, restoranı ve kahvehanesi olan bir otele çevirmek" olduğu bildiriliyordu (**Resim 1**). Haber, nasıl bir proje öngörüldüğü ve düşünülen kiralama süresinin neden 12 yıl olduğu konusunda ayrıntı içermiyordu. Bu projenin hayata geçirilmediği, yine *La*

Resim 1. Bir İngiliz'in Kız Kulesi'ni 12 yıllığına kiralamak istediğini aktaran gazete haberi (La Turquie'nin 1 Nisan 1880 tarihli nüshasının 1. sayfası).

*Turquie'*nin 26 Temmuz 1883 tarihli nüshasında, Kız Kulesi'nin onarıma çok muhtaç bir durumda bulunduğunu bildiren haberden anlaşılıyor. Ancak, Fransa sefirinin Kız Kulesi'nde bir davet vermeye hazırlandığını ortaya koyan belge, 19. yüzyıl sonunda yapının çok özel konumu nedeniyle gözde bir ağırlama mekanı olarak algılanmaya devam ettiğini de gösteriyor (3).

Uzun tarihi boyunca çeşitli işlevler üstlenen Kız Kulesi'nin üzerinde yer aldığı kayalıktan ilk kez İ.Ö. 411'de söz edilmiş, 12. yüzyıla gelindiğinde Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos bu doğal kayalık üzerine bir savunma kulesi yaptırmıştır. Fetih'ten sonra Sultan II. Mehmet' in buraya yeni bir kale inşa ettirdiği ve Osmanlı dönemi boyunca Kız Kulesi'nin onararak ya da yer yer yeniden yapılarak yaşatıldığı bilinmektedir (4). Bir savunma yapısı olarak inşa edildikten sonra Kız Kulesi, deniz feneri, radar istasyonu, veba ve kolera tecrit hastanesi (5), siyanür deposu da dahil olmak üzere çok çeşitli hizmetler üstlenmiştir.

Bu yazı, Kız Kulesi hakkındaki bilimsel literatüre bir katkı getirmeyi ve kulenin uzun tarihi içinde seçilen bir dönemine, 18. yüzyıla, ışık tutmayı amaçlamaktadır. Yazının oluşturulmasında ana malzeme, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden sağlanan belgeler olmuş, bunların yanı sıra 18. yüzyıla ait iki çizim de değerlendirilmiştir. Kız Kulesi'nin yeniden kullanım projesinin ve uygulanan restorasyonun tartışılan ya da karanlıkta kalan kimi noktalarının bu belgeler yardımıyla aydınlatılması umulmaktadır. Aynı zamanda da, onarımla ilgili belgelerin satır aralarında kalan ve döneme özgü iş ahlakını ve uyulması gereken belli standartları ortaya koyan bilgilere dikkat çekilmiştir.

KIZ KULESİ'NİN 18. YÜZYILDAKİ DURUMU VE BU YÜZYILDA GEÇİRDİĞİ BAŞLICA ONARIMLAR

Yazımızın başlığından da anlaşılacağı gibi, Kız Kulesi'nin, 18. yüzyılda kullanılan yaygın adlarından biri de *Kule-i Duhter'* dir (6). Bugün ancak arşiv belgelerinde kalmış olan bu adın yanı sıra, 18. yüzyıl belgelerinde, *Kız Kulesi* ve "*Üsküdar kurbunda vaki kule-i bahir*" (Üsküdar yakınındaki deniz kulesi) deyişlerine de rastlanmaktadır.

Kız Kulesi'nin 18. yüzyıldaki durumunu aydınlatmak amacıyla yapılan arşiv çalışmasında kulenin oldukça sık aralıklarla kapsamlı restorasyonlara konu olduğu saptanmıştır. Genel bir değerlendirme, yapıdaki önemli hasarların büyük ölçüde konumundan, başka bir deyişle deniz üzerinde yer almasından kaynaklandığını göstermektedir. Özellikle kış aylarında çetin koşullara maruz kalan yapı, dalgalar ve sert rüzgarlar nedeniyle harap olup sürekli bakım gerektirmekte, bu yapılmayınca da sık sık onarıma muhtaç bir duruma düşmektedir.

Kız Kulesi'nde ciddi ve sürekli bozulmalara yol açan dalga, rüzgar gibi doğa olaylarının yanı sıra, depremler de bir tehdit ögesi olmuştur. Gerçekten de, İstanbul'un tarihindeki büyük depremlerin yol açtığı hasarlar incelendiğinde, Kız Kulesi'nin depremler karşısında dayanıksız ve hassas olması dikkat çekicidir. 1509'da yaşanan "*kıyamet-i sugra*" dan, 17 Ağustos 1999 depremine kadar, hasarlı yapılar arasında Kız Kulesi de bulunmaktadır (7). Osmanlı arşivlerinde, Kız Kulesi'nin onarımıyla ilgili çok sayıda belge bulunması, kulenin bu hassas yapısı nedeniyle. Yapılan onarımların niteliklerini ve ayrıntılarını anlamada en değerli kaynak olan onarım keşiflerinin yanı sıra, muhasebe kayıtları ve hatt-ı hümayunlar da, yapının tarihine ışık tutmaktadır.

3. 15 Muharrem 1308 (31 Ağustos 1890) tarihli arşiv belgesi: BOA. Y.PRK.ZB, Dosya No. 5, Cömlek No.111.

4. Mamboury (1925, 494-496); Konyalı (1977, 280); Haskan, 2001 (1478).

5. Göksoy, 1999.

6. Duhter, Farsçada 'kız evlat' anlamına gelmektedir.

7. Ambraseys ve Finkel (1995, 41); Alper (2001, 90).

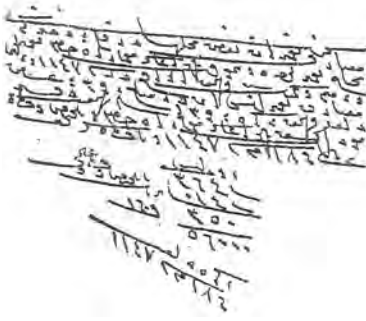
8. Bu konuda Gülersoy ve Altınoluk (1993, 18) verilen bilginin kaynağı Konyalı (1951, 352) olarak belirtilmiştir. Ne var ki, yangının tarihi birinci kaynaktan 1719, ikinci kaynaktan 1720 olarak zikredilmektedir. Konyalı'nın verdiği Hicri ve Miladi tarihler de birbirini tutmamaktadır.

9. BOA. MAD. 8947, 304.

10. Bu mimarın yaşamı ve etkinlikleri konusunda bkz. Erdoğan (1962).

11. BOA. MAD. 10331, 116.

12. BOA. CEVDET MALİYE 28211.

Resim 2. Kız Kulesi'nin 1734 tarihli onarımını belgeleyen, siyakat yazılı muhasebe kaydı (BOA. MAD.10331, 116).

Kız Kulesi'nin 18. yüzyılda kapsamlı bir onarım geçirmesine yol açan ilk olayın bir yangın olduğu anlaşılmaktadır. 1720/21'de ahşap fenerden sıçrayan bir kıvılcımın kuleyi sarması büyük tahribata yol açmış, 1725/26'da, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın girişimiyle kule, kurşun kubbeli ve fener bölümü de kargir ve camlı olarak restore edilmiştir (8). Bu müdahaleyle ilgili olarak bir arşiv kaydına rastlanmamıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Kız Kulesi'nin 18. yüzyıldaki onarımlarına ait, inceleyebildiğimiz en eski belge 5 Zilhicce 1143 (11 Haziran 1731) tarihli bir muhasebe kaydıdır (9). Bu kayıta, kulenin feneri ile top mazgallarının ve "mevazi-i saire"sinin (diğer yerlerinin) tamire muhtaç oldukları için dönemin Hassa Başmimarı Mehmed Ağa tarafından düzenlenen keşif defteri uyarınca onarıldıkları belirtilmekte ve başlangıçta 215 kuruş olarak tahmin edilen onarım bedeli için Hazine-i Amire'den 180 kuruş verildiği ifade edilmektedir. Burada adı geçen mimar, Lale Devri'nin ünlü Başmimarı Kayseri'li Mehmed Ağa'dır (10). Bu kısa muhasebe kaydında, doğal olarak başka hiçbir teknik ayrıntı belirtilmemiştir.

Aradan dört yıl geçmeden, Kız Kulesi'nin yine tamire muhtaç yerleri olduğunu ve halen görevini sürdüren Başmimar Mehmed Ağa'nın keşif hazırlayarak onarımı gerçekleştirdiğini, başka bir muhasebe kaydından öğrenmek mümkündür (11) (Resim 2). Bu kayda göre, onarıma muhtaç mahaller için devlet hazinesinden 18 Muharrem 1147'de (20 Haziran 1734) 350 kuruş ödenmiştir. Bu belge de, yapılan müdahalelerin teknik boyutları hakkında bir bilgi vermemektedir.

Kız Kulesi'nin 18. yüzyılda geçirdiği onarımları çok ayrıntılı bir biçimde ortaya koyan belgelerden ilki, dönemin Hassa Başmimarı Elhac Ahmed Ağa tarafından hazırlanarak 3 Ramazan 1174'te (8 Nisan 1761) sunulmuş olan onarım keşfidir (12) (Resim 3, 4). Ahmed Ağa, çıkarılan ferman uyarınca "Kule-i Duhter'e varıldığı"nı ve yapılan muayene sonucunda kule üzerindeki kurşun örtünün "mürur-ı ezman" (geçen zaman) ile "haraba müşrif" (harap olmaya yüz tutmuş) olduğunu görüldüğünü belirtmektedir. Bu ifadeden, kule örtüsünün uzun bir süredir onarım görmediği anlaşılmaktadır. Mimar Ağa, rüzgarın şiddetiyle yerinden kopup "zayi olan" kurşunlar nedeniyle çatıların ve külahın yağmur altında kalıp çürüdüğünü, bu yüzden de yenilenmeleri gerektiğini saptamıştır. Öte

Resim 3. Hassa Başmimarı Elhac Ahmed Ağa tarafından 1761'de hazırlanan onarım keşfinden bir bölüm (BOA. CEVDET MALİYE 28211).

Resim 4. Onarım keşfi altında Elhac Ahmed Ağa'nın mührü ve imzası (BOA. CEVDET MALİYE 28211).

yandan, “*dizdar ve neferat odaları*” yıkılmaya yüz tuttuğundan, bu bölümlerin “*enkaz-ı mevcudesiyle*” yenilenmesi öngörülmekte, başka bir deyişle, kullanılabilir kalıntıların bütünleme tekniğiyle onarılması düşünülmektedir. Fener bitişiğinde yer aldığı söylenen ve fenerde yakılan yağın depolandığı yer olan “*yağ odası*”, kulenin içindeki ve çevresindeki kimi yerlerin derzleri ve demir kapı da onarıma muhtaç mahaller ve elemanlar olarak sıralanmıştır. Mimar Ağa, “*lodos, poyraz ve Üsküdar*” taraflarında, “*etraf sofalarda*” (kule çevresindeki platformda) yassı küfeki döşemeler altında, su içinde kalan büyük taşların da “*emvac-ı bahirden*” (denizin dalgalarından) yıkılarak kaybolduğunu belirtmekte ve kargir rıhtımla birlikte üzerindeki küfeki taşların da yenilenmesini ve yerinde kalmış olan taşların kenetlerle birbirine bağlanmasını önermektedir. Sunulan bu keşif üzerine Baş Muhasebe, “*metin ve müstahkem olmak üzere tamir*”e başlanmasını buyurmuştur.

Keşifte, yönleri belirtmek için çevre semtlere, yapılara ve coğrafi öğelere referans verilmesi dikkat çekicidir. 18. yüzyıl onarım keşiflerinde, bir konumu tanımlamada genellikle “*yemininde*” (sağında), “*yesarında*” (solunda) gibi sözcükler kullanılırken, burada Karadeniz tarafında, Akdeniz tarafında, Üsküdar tarafında / mukabilinde, lodos / poyraz tarafında, Salacak / Beşiktaş / İstanbul / kible / Topkapı mukabilinde gibi, yön konusunda belirsizlik bırakmayan deyişler tercih edilmiştir. Kız Kulesi’nin bir ada üzerinde tek başına yer alması, bu referans çeşitliliğinin nedeni olsa gerektir.

Keşifte, sunuş bölümünün ardından, önerilen her türlü müdahalenin alan hesabı ve birim maliyetiyle birlikte tutarı belirtilmiştir. Bu ayrıntılı döküm, bir yandan kuledeki çeşitli mekanların adlarını ortaya koyarken, bir yandan da bu mekanların mimari özellikleri, malzemeleri, boyutları hakkında fikir vermektedir. Bu kapsamlı onarım sırasında Mimar Ağa’nın gerekli gördüğü müdahalelerden bazıları şunlardır:

- Ada üzerinde, dalgaların yerinden kaldırarak denize sürüklediği küfeki taşları yerine yenilerinin döşenmesi ve çeşitli kesimlerde yerinden oynamış döşeme taşlarının kenetlerle birbirine tutturulması;
- Tüm kule çevresinde derz onarımı yapılması;
- Kapı önünde, sofa üzerindeki kiremitlerin aktarılması ve çatının onarılması
- 1,5 zira x 2,5 zira (yaklaşık 1.10 x 1.90 m) boyutlarındaki ahşap kule kapısının yeniden yapılması;
- Kule külâhı üzerindeki kurşunların onarılması ve şiddetli rüzgar nedeniyle yerinden uçmuş olan 14 adet kurşun levha yerine yenilerinin konulması;
- Kule içindeki sarnıca “*horasanlı cilalı sıva*” ve “*lökün kalay*” uygulanması;
- Lodos tarafında (güneyde) demir kapının yenilenmesi;
- Lodos tarafında taş sofanın altındaki bozulmuş yere büyük taşlarla kargir rıhtım yapılması;
- Kayık çekilen yere kargir rıhtım yapılması (13).

Bu işlemlerin tamamlanabilmesi için gereken tutarı 2 526 kuruş, 3 akçe olarak hesaplayan Başmimar Elhac Ahmed Ağa, onarım sona erdiğinde

13. Burada söz konusu ön keşif defterinden, örnek olarak dokuz farklı müdahale önerisi aktarılmıştır. 37 kalem için tarif edildiği defterin arz bölümünde Ser Mi’mârân-ı Hassa Elhac Ahmed durumu şöyle özetlemektedir:

“Sâdır olan emr u fermânları üzere Üsküdar kurbunda vâkı’ kulle-i duhtere varılıb mu’âyene olundukda kulle-i mezbûr üzerinde olan kurşun puşideleri mürûr-ı ezmân ile harâba müşrif olub ve ba’zan şiddet-i rüzgârdan endâhte ve zâyî’ olmakla tecdîde muhtâc olan sakfları ve külâhı kesret-i bârândan çürüyüp mahlûten tecdîdi ve dizdâr ve neferât odaları inhidâma meyl edip enkâz-ı mevcudesiyle tecdîdi ve fener kurbunda yağ odası kule derûnunda ve etrâfında çivileme derzleri ve mevcûd demir bayraklı kapının demir bayrakları noksanı ve lodos tarafında ve poyraz tarafında ve Üsküdar tarafında etrâf kule sofalarında küfegi pehlu döşemeleri tahtında su içinde kebîr bırakma taşları emvâc-ı bahirden hedm ve taşları zâyî’ olub tecdîde muhtâc ve kargîr rıhtım ile muhkem yapılmak ve üzerinde küfegi pehluları tecdîdi ve mevcûd pehluları kurşun ve kenet ile mahallerine ve bilcümle noksan pehluları tecdîdi ve kule-i merkûm derûnunda mevcûd sarnıç derûnuna siva ve kalayı zikr olunan mahallerin keşf ve mesâha ve tahmîni defteridir ki zikr olunur el-vâkı’ fi 3 N (Ramazan) sene 1174.”

14. BOA. CEVDET BELEDİYE 4117.

yeniden keşif yapılması koşuluyla şerh vermekte ve onarıma başlanması için emir ve ferman çıkarılmasını dilemektedir.

Onarım keşfi altına düşülmüş notlardan, Başmimar'ın tüm onarım işlemlerinin tamamlandığını bildirdiği ve bunun üzerine, Başmuhasebe'den hesap ettirilip 2 525,5 kuruş olduğu onaylanan onarım bedelinden 125,5 kuruş indirilip kendisine 2 400 kuruş ödendiği anlaşılmaktadır. Tezkere verilmiş tarihi 11 Safer 1176'dır (1 Eylül 1762). Mimarbaşının ön keşif defteri hazırlamasının üstünden yaklaşık 17 ay geçmiştir.

Kız Kulesi'nin 18. yüzyılda geçirdiği kapsamlı bir başka onarım, "Kule-i Bahri Dizdarı Murad Mehmed" in başvurusu üzerine başlamıştır (14). Dizdar, Sultan'a hitaben yazdığı arzuhalde, birkaç yıl önce tamiri ferman olunan kulenin, sabık Mimar Ağa vaktinde onarımına başlandığını ancak işlerin tamamlanmadığını bildirmekte, son derece kötü bir tablo çizmektedir: Kulenin kurşun örtüsü açılmış, üzerinde olan tahtaları dökülmüş, yoğun yağışlar sonucunda kirişler de bozulmuştur. Kulenin altında olan taşlar sökülmiş ve şiddetli fırtına bu taşları denize sürüklemiştir. Demir kapısı bulunmadığı için, hisar içinde olan ve topları barındıran avlu, denizden gelen molozla dolmuş, toprak kum ve moloz altında kalmıştır. Başka bir deyişle, kulenin her tarafı onarılmaya ve temizlenmeye muhtaç durumdadır. Dizdar, ayrıca kulenin kapısı önündeki sofanın üzerinde, "kulenin etrafını muhafaza eden fukaralar" için bir oda yapılmasını dilemekte ve bir keşif yapılarak onarıma başlanması konusunda ferman çıkarılmasını arz etmektedir.

Kule Dizdarı Murad Mehmed'in bu arzuhali üzerine, yeni Hassa Başmimarı ve 18. yüzyıl Osmanlı mimarlığının seçkin siması Mehmed

Resim 5. Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa'nın hazırladığı 1764 tarihli onarım keşfinden bir bölüm (BOA. CEVDET BELEDİYE 4117).

15. 30 farklı iş kaleminin sıralandığı bu keşif defterinin Ser Mi'mârân-ı Hassa Mehmed Tahir Ağa tarafından kaleme alınan arz bölümü de aşağıdaki gibidir:

“Sâdır olan fermân-ı âlileri üzere kulle-i duhter'e varılıb mu'âyene olundukda kulle-i merkum birununun etrâf -ı selasesinde olan küfegi pehlu döşemeleri şiddet-i şita ve kuvvet-i rüzgâr ile telatum-ı bahirden sökülüb ve sülüsü rütbesi deryaya gidib ve döşeme-i merkum tahtının rihimlerini dahi derya ahz edib ve kebir bırakma taşları dahi kezalik sökülüb ve bazıları deryaya gidib ve kulle-i merkumun üzeri külahının puşide kurşunları münselih olduğundan kesret-i bârân sebebiyle tamire muhtaç ve derununda tuğla döşemeleri etrâf pencerelerin tahta kanatları ve fener kulesinin noksan camları ve fenerci odasının tuğla döşemesi ve kulle-i merkumun Üsküdar tarafında vâki liman derununa kargir rihim üzerine cedid küfegi döşeme ve kulle-i mezkur avlusunun mevcûd yedi aded topları açıkta olmakla berf ü bârândan hıfz için müceddeden sundurma sakfları ve dizdar odası ve nöbetçi odaları üzerinin aktarma-i kiremidleri ve sair tamir ve termime muhtaç olub lüzumu olan mahalleri keşf ve mesaha ve tahmin ve takvim defteridir ki zikr olunur.fi12 Ş (Şevval) sene1177.”

16. 22 Mayıs 1766 depreminin etkileri, yol açtığı hasarlar ve depremi izleyen yapı onarımları konusunda bkz. Mazlum (2001) ve Mazlum (2003).

17. BOA. MAD. 8947, 676.

18. BOA. CEVDET MALİYE 23596.

Tahir Ağa, hasarları tespit ederek bir keşif hazırlamakla görevlendirilmiştir. Mehmed Tahir Ağa “*Kule-i Duhter'e varıp muâyene*” ettikten sonra saptadığı bozulmaları ve gerekli gördüğü müdahaleleri 12 Şevval 1177'de (14 Nisan 1764) sunduğu keşifte (**Resim 5**) şöyle özetlemektedir:

- Kulenin dışında dört bir tarafta yer alan küfeki döşemeler “*şiddet-i şita ve kuvvet-i rüzgar ile telatum-ı bahirden*” (şiddetli kış, kuvvetli rüzgar ve dalgalar yüzünden) sökülmüş, taşların üçte bir kadarı “*deryaya gitmiş*”tir. Bu nedenle, küfeki döşeme ile altındaki horasan rihim, demir kenetler kullanılarak onarılması gerekmektedir.
- Kule üstündeki külahın kurşunları soyulduğundan, “*kesret-i baran sebebiyle*” (aşırı yağış nedeniyle) külah tamire muhtaç bir duruma düşmüştür. Hem külahın onarılması, hem de eksik kurşun levhalar yerine yenilerinin kaplanması gereklidir.
- Kule içindeki ve fenerci odasındaki tuğla döşemeler, etraf pencerelerin “*tahta kanatlar*”ı (ahşap kepenkleri) ve fener kulesinin noksan camları da tamire muhtaçtır. Başmimar, sekiz adet yarım zira camın yerine takılması gerektiğini saptamıştır.
- Kule avlusunda yer alan yedi adet topun üstü açık olduğundan, bunların dış hava koşullarından ve yağıştan korunması için, avlu üstüne sütunlu ve tabanlı bir sundurma çatı yapılması önerilmektedir.
- Dizdar odası ile nöbetçi odalarının çatısında kiremit aktarmak gerekmektedir.
- Kapı önünde, nöbetçi odaları üzerindeki kiremitlerin aktarılması ve buradaki kayrak taşından döşemenin yenilenmesi öngörülmektedir.
- Yedi adet topun kapılarını rabt etmek için halkalı demir zincir takılacaktır.
- Köşelerde yer alan yuvarlak mermer sütun palamarlar kırıldığından, bunlar yenilenecektir (**15**).

Mehmed Tahir Ağa'nın hazırladığı bu kapsamlı keşif, yalnız Kız Kulesi'nin mimari özelliklerine ışık tutmakla kalmamakta, bir yönüyle de, dönemin meslek ahlakı konusundaki yaklaşımını ortaya koymaktadır. Anlaşıldığına göre, birkaç yıl önce Elhac Ahmed Ağa tarafından gerçekleştirilen onarım sırasında, avlunun iki demir kapısı, parası tahsil edildiği halde yerine takılmamış, böylece avludaki toplar kum ve moloz altında kalmıştır. Mehmed Tahir Ağa bu durumu saptadıktan sonra, artık hayatta olmayan Elhac Ahmed Ağa'nın haksız yere aldığı 99 kuruşun “*müteveffanın terekesinden*” alınması gerektiğini bildirmektedir. Belge altına eklenmiş notlar, bu tutarın gerçekten de eski mimarbaşının mirasından alındığını ortaya koymaktadır (**Resim 6**).

Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa'nın hazırladığı keşif uyarınca gerçekleştirilen kapsamlı onarımın üstünden birkaç yıl geçmeden, İstanbul tarihindeki en şiddetli depremlerden birini yaşamıştır. 22 Mayıs 1766 sabahı gündeğumundan yarım saat sonra meydana gelen bu depremin hasarlı yapıları arasında Kız Kulesi de bulunmaktadır (**16**). Kule için onarım keşfi hazırlamak yine Mehmed Tahir Ağa'ya düşmüş, 440 kuruşluk bir harcama gerektiren onarım Defterdar Efendi marifetiyle, depremden yaklaşık altı ay sonra tamamlanmıştır (**17**).

Arşiv kayıtları arasında, Kız Kulesi'nin 18. yüzyılıyla ilgili bir başka belge 24 Şevval 1193 (4 Kasım 1779) tarihlidir (**18**). Dönemin Hassa Başmimarı

Resim 6. Onarım keşfi altında, "iki adet demir kapıların bahası (nın) fütü-nihade" olduğuunun (genel toplamdan düşürüldüğünün) belirtildiği bölüm ve Mehmed Tahir Ağa'nın mührü ile imzası (BOA. CEVDET BELEDİYE 4117).

Elhac Selim'in imzasını taşıyan bu belgede, bu kez, gerçekleştirilmekte olan bir onarımın ödemeleriyle ilgili bir sıkıntı dile getirilmektedir. Başmimar, onarmakla görevlendirildiği Kız Kulesi için "canib-i miriden henüz akçe ita olunmadığı" nı bildirmekte, amele ücretleri ve diğer masraflar karşılığında ödeme yapılmamasının "tatil-i umur" a (işlerin durmasına) yol açmaması için 3 000 kuruş ödenmesini istida etmektedir. Ertesi gün verilen tezkirede, "bu defa" 1 500 kuruş verileceği bildirilmiştir.

BELGELER İŞİĞİNDA KIZ KULESİ'NİN BÖLÜMLERİ VE KULLANICILARI

Yukarıda tanıtılan ayrıntılı onarım keşifleri, Kız Kulesi'nin ana bölümlerini, kargir rıhtım, kayık çekilen mahal, kule, hisar, top avlusu, fener kulesi ve bitişiğinde yağ odası, fenerci odası, dizdarın ve neferlerin odaları olarak sıralamaktadır. Kule içinde bir sarnıç olduğu ya da kulenin külahı çevresinde bir seğirdim mahalli bulunduğu da yine keşiflerden anlaşılmaktadır.

Kulenin kullanıcıları dizdar, fenerci ve neferlerdir. Onarım keşifleri kaç neferin görev yaptığını belirtmemekle birlikte, 18. yüzyıl sonuna ait bir belge bu konuyu aydınlatmaktadır. 1205 (1790/91) tarihli bir hatt-ı hümayununda (19), Sultan III. Selim, Kaimmakam Paşa'ya "Şimdi Kız Kulesi'ne gittim. Ferd-i ahad yoktur. Dizdara neferat kaçtır, arz oluna" diye yazmakta, kulede bir kişinin bile bulunmamasının hesabını sormaktadır. BOA.HAT. 8118 numaralı hatt-ı hümayun, bu konuyu aydınlatan bir arzın üstüne yazılmıştır. Arzda, Defterdar Efendi kullarının verdiği bilgiye göre, Kız Kulesi'nde "bir nefer tımara mutasarrıf dizdar ile yedi nefer yevmiyeli neferat" bulunmaktadır. Bu neferlerin görevlerinden birinin de, Sultan'ın kule yakınından her geçişinde top atmak olduğunu ve dizdara bu amaçla, Cebehane-i Amire'den iki kantar kara barut verildiğini yine bir belge ortaya koymaktadır (20).

19. BOA. HAT. 7989.

20. BOA. CEVDET SARAY 689.

21. Kız Kulesi'nin ayrıntılı bir biçimde gösterildiği, 16. yüzyıla ait ilginç bir minyatür için bkz. And (2005).

22. Bu mecmuanın anlamı ve içeriği Kalpaklı, 2000'de tanıtılmaktadır.

23. Resmin altında yer alan, Fasihî'ye ait şiir, Kız Kulesi'ne, adının da çağrıştırdığı gibi dışı bir anlam yükleyen, erotik tonda dört diziden oluşmaktadır:

"Ahval-i zıfafa gece bir yenge gözetmiş
Dermiş ki bu mazmun ile 'kızlar, gelin iş var'
Bir tabya makasdan döğüyorlar iki topla
Kızkulesine su kapusundan yürüyüş var."

KIZ KULESİ'NİN 18. YÜZYILINI AYDINLATAN İKİ GÖRSEL BELGE

Görüldüğü gibi, Kız Kulesi'nin 18. yüzyılını aydınlatan yazılı belgeler arasında en önemli yeri onarım keşifleri ve muhasebe kayıtları tutmaktadır.

Kız Kulesi'nin tarihini aydınlatmada kullanılabilecek bir başka kaynak grubu, çizim ve gravürlerdir. İstanbul'la ilgili harita, gravür, minyatür gibi görsel belgelerde Kız Kulesi'ne ayrıcalıklı denilebilecek bir yer verilmesi dikkat çekicidir. Özellikle 19. yüzyılda, yerli ve yabancı sanatçıların gözde temalarından biri olarak Kız Kulesi pek çok resme ve gravüre konu olmuş, 1840'lardan sonra da değişik fotoğraf karelerinde yer almıştır. Çeşitli tarihlerde yapılmış İstanbul haritalarında, ölçeğe göre çok küçük olması gereken Kız Kulesi'nin, hep abartılarak temsil edilmesi de ilginçtir. İstanbul'un mühendislik esasları gözetilerek hazırlanmış ilk haritası sayılan Stolpe haritasında küçücük bir noktaya dönüşüncüye kadar Kız Kulesi, ölçeği bozma pahasına büyük olarak ve pek çok ayrıntısıyla birlikte yansıtılmıştır (21). Bu yazıda 18. yüzyıla ait iki görsel belge üzerinde durulacaktır.

Belgelerden ilki, derlenmesi 1135'te (1722/23) sona eren bir mecmuada yer almaktadır (22). Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Ali Nihat Tarlan Yazmaları arasında bulunan 96 yapraklık bu mecmuada, 16. ve 17. yüzyıl şairlerinden gazeller, şarkılar, çeşitli tarih kıtaları, birçok beste ve düzyazı örneklerinin yanı sıra, çeşitli resimlere de yer verilmiştir. Bu resimlerden biri, 34b (eski 37) yaprağındaki Kız Kulesi resmi (Resim 7). Siyah ve kırmızı mürekkep kullanılarak çizilmiş olan ve iki kıtaya eşlik eden resim, şiire görsel bir destek olarak yapılmış, perspektif hataları taşıyan naif bir çizimdir. Kuleyi kuzeyden gösteren bu resmi tam anlamıyla belgesel bir kaynak saymak doğru olmamakla birlikte, Kız Kulesi'nin 18. yüzyıl başındaki durumunu aydınlatmaya yardımcı olduğu açıktır. Resimde, kesme taş sıralarından oluşan duvar dokusu, dendanlar, top mazgalları, ana kule ve kuzeybatıdaki daha küçük fener kulesi, pencere ve çatılar ayrıntılı bir biçimde gösterilmiş, buna karşılık doğu yönündeki küçük giriş yapısına yer verilmemiştir. Öte yandan kule, doğal bir kayalığın değil, bir podyumun üstünde konumlanmış gibidir. Yapının tüm zemine oturması ve dendanlar ile top mazgallarının sayısı dikkate alındığında, kuzey ve doğu cephelerinin, açılmış olarak tek bir düzlem üzerinde yansıtıldığı aklı gelmekte, ancak ana kulenin konumu bu düşünceyi desteklememektedir. Çizimin belgesel değil, altındaki dizelerle bütünleşen simgesel bir değeri olması nedeniyle, sanatçının hayal gücü devreye girmiş olmalıdır (23).

Tüm naifliğine ve öznelliğine karşın bu çizim, onarım keşiflerinin verdiği kimi bilgileri doğrular niteliktedir. Örneğin, Kız Kulesi ile hisarının duvarlarının sıvalı olmadığı; topların hisar içinde durduğu avlu bölümünün, 1764 onarımına kadar üstü açık bir mekan olduğu, ya da ana kuleyi kurşun kaplı bir külâhın örttüğü gibi, onarım keşiflerinden edinilen bilgiler, çizimle de çelişmemektedir.

Bu resmin verdiği diğer bilgiler ise şunlardır:

1. Sur duvarının alt kesiminde, altı adet top mazgalı görülmektedir. Kareye yakın dikdörtgen ağızları ve kırmızıya boyanmış söveleri olan bu mazgallardan çıkan toplar da ayrıntılı olarak resmedilmiştir. Top mazgallarının bu biçimde çizilmiş olması, sövelerinin tuğla ya da renkli taştan olabileceğini düşündürmektedir.
2. Kuzey duvarı, görülen tüm diğer duvar yüzeyleri gibi sıvasızdır ve kesme taşların oluşturduğu yatay ve düşey derzler çok net olarak görülmektedir. Duvarların ön yüzlerini geri planda görülen arka yüzden

Resim 7. 18. yüzyıl başında derlenmiş bir mecmuada yer alan Kız Kulesi resmi (Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Yazmaları, 182).

Resim 8. C. C. De Carbognano'nun 1760'larda yaptığı gravür.

ayırt etmek için yapıldığı sanılan kırmızı çizgiler, çizime renk ve hareket katmıştır. 11 sıra taş ve iki sıra tuğladan oluşan duvarın üstünde 11 adet dendan gösterilmiştir.

3. Ana kule yapısının beden duvarı, dendanlı duvarın yaklaşık üç katı yükseklikte çizilmiş, kulenin kuzey duvarının üste yakın kesiminde kemerli bir pencere gösterilmiştir. Bu pencerenin üstünde yer alan beş sıra taşın ardından, belgelerde "seğirdim mahalli" diye adlandırılan korkuluklu teras ve geride, sık aralıklı, düz lentolu dört pencere dikkati çekmektedir. Kulenin örtüsü ilginçtir: Topuz çatıyı andıran bir külahın dört yüzünün orta kesimlerinde, baklava biçimli, üst uçları öne doğru çıkan çatı penceresi görünümünde bölümler bulunmaktadır. Çatı kaplaması, dar levhalar halinde kaplanmış kurşuna benzemektedir, külahın tepesinde küçük ve kısa bir alem yer almaktadır.

4. Çizimde, ana kuleye göre çapraz köşede gösterilmiş olan ve belgelerden "fener kulesi" olduğu anlaşılan daha alçak ikinci kule, dendanlardan daha yüksek sağır bir duvarın üstünde, çepeçevre pencereli şeffaf bir bölümden oluşmaktadır. 1764 onarımında yenilendiği söylenen sekiz adet cam bu şeffaf bölüme aittir. Bu bölümün örtüsü de kurşun kaplı bir kubbe gibi algılanmakta, bu kubbenin üstünde de yine küçük bir alem bulunmaktadır.

Kız Kulesi'nin bu tasviri Cosimo Comidas De Carbognano'nun 1784'te yayımlanan kitabında yer alan gravürle (24) karşılaştırıldığında, onarım keşiflerinden izlenebilen değişikliklere görsel bir kanıt da bulunmuş olmaktadır (Resim 8). "Kız Kulesi'nin kuzeyden görünüşü" alt yazısıyla

Resim 9. Kız Kulesi'nin 1920'lerdeki durumu.

Resim 10. Ekim 2000'de lokanta ve kafe olarak hizmete açılan Kız Kulesi (Mazlum, 2007).

verilen bu gravürde, kuzey duvarının alt kesiminde üç top mazgalı gösterilmiştir. Mehmed Tahir Ağa'nın gerçekleştirdiği 1764 onarımı sırasında eklenen çatı, köşelerde yer alan ve aynı onarımda yenilenen mermer sütun palamarlar gravürde net bir biçimde görülmektedir. Ancak, onarım keşfinden sundurma çatıdan söz edildiği halde, burada topuz çatı gösterilmiştir ve üzeri örtülen top avlusunun doğu yönünde yükselen baca, burada bir ocak yapıldığını da düşündürmektedir.

Anakule ile kuzeybatı köşesindeki küçük fener kulesi üzerindeki alemler, her iki çizimde de benzer bir biçimde resmedilmiştir. Belgelerde sözü edilen fenerci odası ile yağ odası doğuda görülen kütlede yer alıyor olmalıdır.

Kulenin kuzey duvarı üzerindeki pencere yaklaşık aynı kotta gösterilmekle birlikte, erken tarihli çizimde kemerli iken, Carbo gnano'nun gravüründe

25. Konyalı (1951, 351).

düz atkıdır. Kulenin örtüsü her iki çizimde de benzer bir biçimde resmedilmiştir. Mecmuadaki çizimde anakulenin saçağı altında görülen pencereler ve seğirdim mahalli, Carbognano'nun çiziminde yer almamakta, burada yedi küçük kemerin üstünde sağır bir yüzey görülmektedir. Fener kulesinin tümüyle şeffaf olan üst bölümü de, yüzyıl sonundaki çizimde, pencerelerin arasında sağır kısımlar gösterilerek çizilmiştir.

Keşiflerde kiremitleri aktarıldığı bildirilen, kapı önündeki sofa, kuleye doğudan birleşen bölüm olmalıdır. Başlangıçta küçük bir giriş yapısı niteliğindeki bu bölümün, Sultan II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen ve ana kapı üstündeki yazıtla belgelene kapsamlı onarım sırasında, tüm doğu cephesini kaplayacak biçimde yeniden inşa edildiği bilinmektedir (25). Kız Kulesi'nin son restorasyonu sırasında büyük ölçüde yenilenen bölümlerden biri de bu giriş yapısı olmuştur (**Resim 9, 10**).

SONUÇ

İstanbul'un simgesel yapılarının en önemli ve tanındık olanlarından Kız Kulesi, Kule-i Duhter adıyla anıldığı 18. yüzyıl boyunca belli aralıklarla kapsamlı onarımlara konu olmuştur. Bu onarımları aydınlatan arşiv belgelerinin değerlendirilmesi, kulenin mimari özelliklerine ışık tutmanın yanında, 18. yüzyılda görev yapmış Hassa başmimarlarının adlarını, döneme özgü mimari terminolojiyi, hatta meslek ahlakını da aydınlatmaktadır. Arşiv belgelerinin, aynı dönemde üretilmiş çizimlerle birlikte ele alınması, kulenin gördüğü müdahaleleri görselleştirmeye ve yorumlamaya yardımcı olmaktadır.

18. yüzyılın Kule-i Duhter'i, Boğaz'ın girişinde yer alan küçük bir kale ve gemilere yol gösteren bir deniz feneri olarak, devlet tarafından sahip çıkılan ve değer verilen bir yapı olmuştur. Yüzyılın ünlü Hassa başmimarları bu anıtı korumak ve yaşatmak için çaba göstermiş, yapının çevre koşullarına karşı daha dayanıklı olmasını, rüzgarın ve dalgaların olumsuz etkilerinin azaltılmasını sağlayacak müdahaleler önermiş ve uygulamışlardır. Kız Kulesi'nin basit bir seyir terasına ve sıradan bir lokantaya dönüştürülmesine yöneltilen eleştiri ve itirazlarda, bir anlamda, bu küçük ama çok anlamlı anıtın yalnız uzun tarihine ve simgesel değerine değil, korunması için verilmiş emeklere duyulan saygının da bir payı vardır.

KAYNAKLAR

- AHUNBAY, Z. (2000) İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Başkanlığı'na Kız Kulesi'nin Restorasyonu konusunda ICOMOS tarafından sunulan rapor, *İstanbul* (33, Nisan) 41.
- AKAY, F. (1999) Kız Kulesi, Kentin Kırık Şiiri, *Cumhuriyet Dergi*, Pazar Eki (713, 21 Kasım 1999) 1 ve 10-13.
- AKIN, S. (2000) Kız Kulesi Çiğnenip Denize Atılan Sakız, *İstanbul* (33, Nisan) 37-40.
- ALPER, M. (2000) Bir Restorasyon Öyküsü / Kentin Yalnızlık ve Gizem Simgesi: Kız Kulesi, *İstanbul* (33, Nisan) 23-31.
- ALPER, M. vd. (2001) "Kızkulesi Restorasyon Süreci (The Restoration Process of Kızkulesi)", *Tasarım*, (108, Ocak-Şubat 2001) 86-103.

- AMBRASEYS, N. N. ve C. F. FİNKEĒ (1995) *The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas. A Historical Review, 1500-1800*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- AND, M. (2005) İstanbul Rasathanesi, The İstanbul Observatory, *SkyLife* (8/2005, 87-92.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.) 8947 (Defter-i Tamirat-ı İstanbul)*, 304 ve 676.
- BOA. *Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB)*, Dosya No. 5, Gömlek No. 111.
- BOA. MAD. 10331, 116.
- BOA. CEVDET-MALİYE 28211.
- BOA. CEVDET-BELEDİYE 4117.
- BOA. CEVDET-MALİYE 23596.
- BOA. CEVDET-SARAY 689.
- BOA. *Hatt-ı Hümayun (HAT.)* 7989.
- BOA. HAT. 8118.
- BAYKARA, T. (2004) *Kız Kulesi. Efsaneden Tarihi Gerçeğe*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIV. Dizi-Sayı 26, Ankara.
- De CARBOGNANO, C. C. (1993) *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul*, (çev. E. Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul.
- ERDOĞAN, M. (1962) *Lale Devri Baş Mi'marı Kayseri'li Mehmed Ağa*, Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Neşriyatı: 48, Baha Matbaası, İstanbul.
- GÖKSOY, V. (1999) Kızkulesi ve Salgın Hastalıklar, *Tarih ve Toplum* (32: 188, Ağustos) 116 (53).
- GÜLERSOY, Ç. ve Ü. ALTINOLUK (1993) *Kız Kulesinin Kitabı*, İstanbul.
- GÜMÜŞ, K. (2000) Kız Kulesi İçin Gecikmiş Bir Yazı, *İstanbul* (33, Nisan) 32-34.
- HASKAN, M.N. (2001) *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Cilt 3, Üsküdar Belediyesi Yayını, İstanbul.
- KALPAKLI, M. (2000), Eski Mecmualar Arasında: 18. Yüzyıl Başında Kızkulesi, *Kebikeç*, (10, İlkbahar) 273- 275.
- KONYALI, İ. H. (1951) Kız Kulesi, *Tarih Hazinesi* (1:7, 15-28 Şubat) 351-352.
- KONYALI, İ. H. (1977) *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, Cilt 2, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.
- MAMBOURY, E. (1925) *İstanbul. Rehber-i Seyyahin*, İstanbul: Ritso ve Mahdumu (Rizzo and Son) Neşriyatı, İstanbul.
- MAZLUM, D. (2001) *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları*, yayımlanmamış Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Programı, İstanbul.
- MAZLUM, D. (2003) The earthquake of 22 May 1766 and its effects on the built environment in İstanbul, *itüjournal/a, architecture, planning, design*, (1:1, Ekim) 49-57.
- MELTEM, N. (1948) Kızkulesi (*Tour de Léandre*), *Arkitekt*, s: 5-6; 107-109.

ÖZLER, Ş. (2000) Gerekli Bir Estetik Tartışma: 'Kız Kulesi'nde İmge Korumacılığı, *Mimarlık*, (37:291, 02/2000), 64.

La Turquie, 1 Avril 1880.

La Turquie, 26 Juillet 1883.

Received: 24.08.2006; Final Text: 08.02.2007

Keywords: İstanbul; Maiden's Tower; Kule-i Duhter; 18th century; restoration; Ottoman archival documents.

AN EPISODE IN THE LONG HISTORY OF THE MAIDEN'S TOWER IN İSTANBUL: "KULE-İ DUHTER" IN THE 18TH CENTURY

The so-called Maiden's Tower, although not a grand and imposing monument, is nevertheless an irreplaceable feature of İstanbul skyline. The tower is in fact a much larger entity than its mere material existence or architectural quality; the legends surrounding it carry the monument to the realm of intangible heritage thus extending its value.

Used for many different purposes during its long history (a defence castle, a lighthouse, a banishment site, a quarantine island...), the tower underwent a recent restoration to be finally converted into a restaurant and cafeteria. Instigating some objection and criticism, this decision also raised the tower's popularity.

According to a report in a local newspaper of 1880, a tourism use for the tower had already crossed the mind of an Englishman who wanted to lease it for twelve years with the idea of converting it into a hotel, together with a restaurant / café. The tower's exceptional location must have inspired this entrepreneur who apparently could not have finalized his venture.

The present article is about the 18th century restorations of "Kule-i Duhter" (the Daughter's Tower), the name given to it by the Ottomans. The article is specifically based on account books and financial records in the Ottoman archives, which document the repairs to the tower. The fact that the monument stands on an island, exposed to winds and salty sprays from the sea is the prime reason for the need of frequent repairs. The repair records, while presenting abundant information on the building itself, its various spaces and characteristics also shed light upon the professional level and mind-set of the period. The evaluation of the archival material in conjunction with two 18th century drawings offers us an insight into a period within the history of the monument, which certainly owes its endurance to the efforts of the well-known chief architects of the century, Kayserili Mehmed Ağa and Mehmed Tahir Ağa among others.